

Драѓослав ОРТАКОВ

АТАНАС БАДЕВ И НЕГОВАТА „ЗЛАТОУСТОВА ЛИТУРГИЈА“

Проучувањето на македонската музичка култура за време на Преродбата како една од главните задачи го вклучува и расветлувањето на животниот и творечкиот пат на првите музички творци што ја обновуваат писмената музичка традиција кај нас. Најистакнатиот меѓу нив секако е Атанас Бадев, еден од малобројните образовани музичари не само во Македонија туку и во другите балкански национални средини.

Делото на Бадев сè уште не е доволно проучено. Познати се сите главни моменти од неговиот живот како и основните насоки на неговата творечка активност. На виделина е и еден дел (досегашните проучувања нè уверуваат дека станува збор за поголемиот дел) од неговите композиции, меѓу кои Литургијата според св. Јован Златоуст ни се открива како најзрело остварување. Најразвиените напеви од оваа Литургија повеќе пати се изведени кај нас, снимени на радиото и на плоча. Освен тоа, по повод одбележувањето на 70-годишнината од смртта на композиторот во Македонската академија на науките и уметностите кон пригодниот говор на академикот Тодор Скаловски хорот на Радиотелевизија Скопје исполни и неколку обработки на народни песни од Бадев.

Публикуваните написи за овој македонски композитор исто така се малобројни. Во биографијата на Бадев остануваат низа моменти кои бараат поголемо расветлување, а останува и натамошното трагање по неговите загубени списи и композиции. Во биографијата на нашиот музичар, на пример, ќе треба поопстојно да се проучат моментите во врска со основањето на првиот хор во Прилеп во 1879 година, годините на школувањето на младиот Бадев во Прилеп, Солун и во Софија, неговиот престој во Одеса, Москва и во Санкт-Петербург, потоа – како една од најважните етапи од неговиот живот – учителствувањето во Солун и околностите под кои доаѓа до преместување на Бадев во Бугарија, како и неговата активност таму, особено етномузиколошката работа и пишувањето на потоа изгубената статија за ритмичките особености на нашата народна музика.

Но тоа е само една димензија во проучувањето на творечкиот лик на Атанас Бадев. Втората, попродлабочена, ќе биде онаа што ќе ги земе предвид социолошките и културолошките појави во Македонија во втората половина на минатиот – и во првата деценија на нашиот век и ќе го постави прашањето за професионалниот развој на Бадев и за неговата улога во нашата средина сообразно со општествените услови во кои живеел и создавал авторот. Од досегашните сознанија веќе можеме да кажеме дека неговите најголеми заслуги за развојот на македонската музичка култура спаѓаат во доменот на музичката педагогија, создавањето на музички описменети кадри во еден преломен период од нашата историја, кога во Солун се оформува Внатрешната македонска револуционерна организација.

Како што рековме во почетокот, за Бадев и за другите музичари од времето на Преродбата можеме да зборуваме како за продолжувачи на традициите на домашното писмено музичко творештво, кое било прекинато, односно сведено на малку значајни појави, со силата на историските настани што се одиграле на наша почва. Во тоа продолжување на писмената музичка дејност постојат суштински разлики меѓу средновековните творби и трудовите на преродбениците од средината на минатиот век до Балканските војни, кои не произлегуваат само од временската дистанца што ги дели едните од другите туку и од музичките системи врз кои се базираат. Примероците од средновековната духовна музика создадена во Македонија (чие систематизирање и научна обработка се во тек, а најголемиот дел од таа активност допрва претстои) се пишувани со византиска невматска нотација низ сите фази од нејзиниот развој. Никулците на новото творештво пак, што го негуваат Бадев и неговите современици, се поврзани со усвојувањето на западноевропската музичка писменост и култура во Македонија, што наоѓа виден одраз во оформувањето на таканаречената градска песна.

Сепак постојат нишки што ги поврзуваат овие две оддалечени епохи. Напоредно со стремежот да се одговори на новите културни потреби во градската средина од втората половина на минатиот век со хармонизирање на фолклорна материја и со творби во соодветен стил, се обновува и негувањето на духовната музика со употреба на Хрисантовата невматска нотација. На тој начин во новото духовно писмено творештво, забележано со источна или со западна нотација, покрај актуелните мотиви допираат и некои архаични елементи предавани низ усната црковно-музичка практика, која за време на вековното отоманско владеење секогаш била во тесен контакт со народното пеење.

За жал, оваа мошне интересна ситуација за прераснување во нов квалитет на содржините и формите на музичкото живеење не можела да биде доволно искористена поради неповолните услови и општата несигурност во децениите пред конечното распаѓање на Отоманската империја. Тоа се одразило врз уметничките дострели на повеќе музички работници од генерациите на Бадев, кои не успеале да ги развијат сите свои креативни можности.

Атанас Бадев е роден на 14 јануари 1860 година во Прилеп, во семејството на прилично заможен трговец.¹ Уште од најраната возраст Бадев покажувал големо интересирање за музиката. Освен тоа, со еднаква љубов тој се однесува и кон другите предмети а особено кон математиката. Во прилепското училиште учители му биле Никола Ганчев Еничерев и Јосиф Ковачев, кој се школувал во Србија и во Русија а потоа ги основал првите учителски школи во Штип и во Прилеп, каде што применувал помодерни методи во наставата, поткрепена со печатени прирачници за учениците.² Псалтирско пеење Бадев учел кај Коте Пазов, а потоа кај Георги Смичков, еден од првите македонски мелографи, познат црковен пеец и учител.³

Како надежно дете родителите го испраќаат да го продолжи школувањето во Солун. Таму, меѓутоа, тој останува кусо време, бидејќи по смртта на татко му семејството

¹ Пошироки податоци за животот на А. Бадев, собрани од пријатели и бивши ученици на нашиот композитор (какви што се, на пример, Христо Шалдев, Божин Танчев и други) дава Л. Витанова-Сталева во статијата за Бадев печатена во „Известия на Института за музика“ при БАН, кн. II и III, Софија, 1956, стр. 357–393.

² Историја на македонскиот народ, кн. II, Скопје, 1969; види и: Ристо Кантарџиев, Педагошката дејност и погледи на Јосиф Ковачев, „Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата“, изд. МАНУ, Скопје, 1979, стр. 229–249.

³ Мелограмите на Г. Смичков печатени во 90-тите години на минатиот век во софиските зборници на народни умотворби, се собрани заедно со трудовите на седуммина други мелографи во книгата „Македонските мелографи од крајот на XIX век“, во редакција на Ж. Фирфов и М. Симонски, Скопје, 1962.

попаѓа во материјални тешкотии. Наскоро Бадеви се преселуваат во Бугарија и Атанас се запишува во I. машка гимназија во Софија. И во новата средина идниот композитор се истакнал со своето интересирање за предметите што ги изучувал. Неговата музикалност и таму дошла до израз преку помошта што му ја укажувал на наставникот по музика при раководењето со училишниот хор.

За време на летниот одмор во 1879 година Атанас Бадев се вратил во своето родно место, каде што формирал црковно-училишен хор, кој со успех настапувал при неделните служби и на другите празници и свечености во градот. Хорот бил составен од ученици и љубители на музиката од редовите на занаетчиската младина. Во учебната 1880/81 година, кога раководењето на хорот, по основачот Бадев и учителот Ал. Јанчулев, го презел поранешниот учител на Бадев – Георги Смичков, овој музички колектив броел околу 30 членови, со по 7–8 пејачи во секоја партија. Во својата книга за град Прилеп, зборувајќи на оваа тема, Георги Трајчев вели дека хористите што се собирале на репетиции секоја среда попладне, биле самоуци-практичари, бидејќи во тоа време во прилепското трикласно училиште (со претходни 4 одделенија) нотното пеење сè уште не било застапено.⁴ Меѓутоа, во нашите истражувања пронајдовме материјали испишани со раката на самиот Смичков, кои претставуваат штимови на определени духовни композиции на византиска Хрисантова нотација, преведени од западни ноти за потребите на хорот, што значи дека хористите се служеле и со пишувани музички материјали при разучувањето на творбите.⁵

Класичната гимназија Бадев ја завршил во 1884 година. Тој е „првиот со одличен успех завршен питомец на I. софиска машка гимназија.“⁶ По завршеното средно образование пред него се отвораат широки перспективи, бидејќи богатиот вујко се согласува да го стипендира студирањето на својот внук во Русија. Семејството имало желба тој да студира математика и потоа да тргне по стапките на својот татко, то ест да стане трговец. Немајќи можност да го избере она што го сакал најмногу, идниот композитор запишува физика и математика на Новоросијскиот факултет во Одеса. Но по двегодишен престој во тој град, Бадев морал да ги напушти натамошните студии, бидејќи неговиот вујко умрел и финансирањето на студиите престанало.

Двете години поминати во Одеса повлијаеле врз натамошното определување на Бадев. Бујниот растеж на руската музичка култура во 80-тите години на минатиот век оставил силен впечаток врз младиот човек, кој имал извесни искуства и успеси на музичкото поле во изминатите години. Бадев тогаш цврсто решава да студира музика штом ќе обезбеди материјални средства за остварување на својата цел. Затоа тој се вработува како учител во Македонија. Во учебната 1885/86 година тој е учител во Солун, а според податоците од спомнатата книга на Г. Трајчев, во следната 1886/87 година прилепскиот црковно-училишен хор одново е под раководството на својот основач – Атанас Бадев.⁷

Наскоро потоа, обезбедувајќи средства за пат и престој, Бадев заминува по вторпат за Русија, каде што учи музика во Московското синодално училиште. По две години, откако го завршува училиштето во Москва, тој се префрлува во Придворната пејачка школа во Санкт-Петербург. Таму студира и ги завршува студиите под грижата на видни професори, меѓу кои централно место зазема големиот руски композитор Николај Римски-Корсаков.

Наоѓајќи се во една мошне развиена музичка средина, каде што се создаваат и се изведуваат многу нови дела од руските композитори, Атанас Бадев и самиот се обидува да компонира уште за време на својот престој во руската престолнина. Макар што професорите од петроградската конзерваторија се искажувале најпофално, творечките обиди на

⁴ Георги Трајчевъ, „Градъ Прилепъ“. София, 1926, стр. 154–155.

⁵ Д. Ортаков и С. Голабовски, Музичко творештво, во книгата „Прилеп и Прилепско низ историјата“, Прилеп, 1971, кн. I, стр. 236–240.

⁶ Л. Витанова-Сталева, *op. cit.*, стр. 359.

⁷ Г. Трајчевъ, *op. cit.*, стр. 126.

Бадев од тоа време остануваат без особен успех. Подоцна, кога се враќа од Русија, во неколку творечки трудови доаѓа до израз стручната подготовка на нашиот музичар ставена во служба на неговата искрена инспирација од музичкото наследство на сопственото поднебје и од усвоената музичка литература од руски и други автори.

Откако го завршил школувањето во Русија, Бадев станал наставник по музика во Солун. Професионално оформен за работата што му претстоела тој бргу се пројавил како способен и работлив музички педагог, во времето што можеме да го означиме како почеток на зрелиот период од неговата музичка активност. Во годините поминати на работа меѓу солунските средношколци Атанас Бадев го дава најзначајниот придонес за напредокот на музичката култура во својата татковина. Тој организира и раководи училишен хор и подготвува кадри што ќе ја продолжат музичката дејност како учители и хорски раководители во повеќе македонски градови.

Извесно време, околу 1892 година, Бадев се наоѓа на служба во Битола. Таму тој се оженил со учителката Марија Димитрова-Штипјанова, со која наскоро се преселува одново во Солун.

Својата наставничка работа Бадев постепено ја збогатува со внесување на сопствени творби, хармонизации на народни песни и аранжмани на теми од други автори во програмите на хорот и низ секојдневната настава во класовите. Оваа забележлива работа оставила видливи траги подоцна во дејноста на низа негови ученици.⁸ Но таа била прекината во 1896 година, кога по бунтот на учениците од солунските гимназии дошло до многубројни преместувања на наставничкиот персонал, што го засегнало и нашиот музичар. Неговото учителствување во Солун се одвива токму во годините на основањето и на првите акции на македонската револуционерна организација што без секакво сомневање предизвикало крајна предострожност кај раководствата на егзархиските училишта во Македонија, кои започнале да ги оддалечуваат од нашите градови оние културни работници чија дејност на каков и да е начин можела да биде корисна за делото и целите на организацијата.

Атанас Бадев бил преместен во Русе. Наоѓајќи се во напонот на своите творечки сили, како наставник по музика во русенската машка гимназија, тој развива мошне плодна активност, воспитувајќи ги своите ученици и раводејќи го хорот на гимназијата врз основа на веќе знатното искуство здобиено во училиштата во Македонија. Некои негови ученици подоцна се определуваат за музиката и постигнуваат видни резултати во својата земја како музички уметници и теоретичари. Меѓу нив е оперскиот пеец Панаяот Димитров, еден од познатите музички актери пред основањето на првата бугарска државна опера и музичкиот историчар и публицист Иван Камбуров. За време на престојот во Русе Бадев ја оформил својата „Златоустава литургија“ печатена во Лајпциг во 1898 година.

По две години поминати на работа во русенската машка гимназија, Бадев добива покана од Светиот синод да биде учител по грчко нотно пеење во богословското училиште во Самоков. Тој ја прифаќа оваа покана, зафаќајќи се со работа која имала двојна цел: да ги упати семинаристите во читање на западното нотно писмо, но и на невматското, со кое се запишани богослужбените напеви на црковнословенски јазик. Но, не поминало многу време и Бадев добил отказ од самоковската семинарија. Причините за оваа постапка на претпоставените остануваат недоволно објаснети. Според зборовите на усвоената ќерка на Бадев, Љуба Христова, нејзиниот татко бил отстранет од богословското училиште, бидејќи

⁸ Според зборовите на Марица Поп-Антонова која во годините 1907–1912 се школувала во Педагошкото училиште во Битола и во женската гимназија во Солун, хоровите во кои пееа под диригентството на учениците на Атанас Бадев – Никола Јанишлиев и Иван Караџов, изведувале транскрипции на Бетовеновата „Ода на радоста“ од IX симфонија и на свадбениот марш од Вагнеровиот „Лоенгрин“, композиции од Шуман и од други западноевропски композитори, како и дела од руски автори.

таа – ќерка на наставник во семинаријата, свирела хармониум во протестантската црква, што било недопустливо според источно-православните канони.⁹

Добивајќи службено унапредување (учител од прв степен) Бадев бил назначен за наставник по музика во Женската гимназија во Кустендил. Таму, веќе сериозно болен (според постојните податоци боледувал од хроничен катар), тој ги поминал последните години, барајќи залудно преместување во Софија, каде што би можел да добива поефикасна медицинска помош. На 21 септември 1908 година Бадев умира, добивајќи удар во возот на пат од бугарската престолнина за Кустендил.

Првиот македонски професионално оформен музичар и композитор од епохата на нашата национална преродба, Атанас Бадев, не успеал да ги развие сите свои творечки сили. Отргнат од домашната почва, каде по завршувањето на студиите во Русија, како наставник во Солун, допрва почнал практично да ги применува своите знаења, во една средина која извонредно топло ги прифаќала неговите први творечки плодови, тој подоцна не си го нашол вистинското место во тековите на штотуку институционализираното музичко општество во Бугарија. Иако таму ги дал своите неколку најпознати остварувања, поради односот на музичките кругови кон неговата работа, која бездруго произлегувала и од пренагласената скромност и повлеченост на нашиот музичар, тој не можел да си создаде посигурни услови за натамошен просперитет. Тоа мошне јасно го потврдува начинот на кој се примени некои негови – не само во творештвото на авторот, туку и за тогашната музичка средина – значајни трудови. Според сведоштвото на неколкумина ученици на Бадев, збирката хармонизирани народни песни што тој ја предал за оценка и печатење во Министерството за просвета, не видела никогаш бел ден, а ракописот до денес не е пронајден!

Уште покарактеристичен е примерот со рефератот на Атанас Бадев поднесен на Вториот конгрес на Музичкиот сојуз во Софија, одржан во 1904 година во кој првпат се поставуваат основните елементи на теоријата за мешано-сложените тактови.¹⁰ Третирајќи повеќе организациони отколку теоретски прашања, учесниците на Конгресот не го оцениле значењето на рефератот што го прочитал скромниот музички деец од Македонија. Бадев го предал својот напис на претседателството на Конгресот со надеж дека тој ќе биде печатен како теоретски труд поднесен пред стручно компетентен собир. Но и овој труд на нашиот музичар исчезнал без трага, така што за него дознаваме нешто повеќе само од искажувањата на некои учесници на Конгресот.

Теоретските сознанија на Бадев, меѓутоа, изнесени во наведениот реферат, добиваат практична потврда во неговите оригинални мелограми, хармонизации и композиции, запишани, заедно со други творби, во авторовите 4 лични бележници, предадени во Институтот за музика при Бугарската академија на науките од страна на споменатата усвоена ќерка на композиторот – Љуба Христова. Од овие материјали, очигледно наменети за практична работа со учениците во класот и при хорското пеење, може да се констатира дека Бадев ги чувствува и ги разбира ритмичко-метричките комбинации од хемиолен вид, карактеристични за нашата народна музика, макар што ваквите текстови не ги запишува како целини туку ги дели на нивните составни делови. Без оглед на тоа, низа компетентни музичари ги истакнуваат заслугите на Бадев во оваа насока. Меѓу нив, угледниот бугарски етномузиколог Васил Стоин вели дека Бадев дал научно објаснување на најкарактери-

⁹ Л. Витанова-Сталева, *op. cit.*, стр. 360–361.

¹⁰ Податоците за тоа на кој конгрес е изнесен материјалот на Бадев не се совпаѓаат. Според Венелин Крџев во „Очерци по история на българската музика“, София, 1970, рефератот е одржан на I конгрес, во 1903 година. Иван Камбуров во „Илюстриран музикален речник“, София, 1933, год., вели дека Бадев настапил на I конгрес, одржан во 1904 год. (!) Истото го пренесуваат и Фирфов и Симоновски во „Македонските мелографи од крајот на XIX век“. Сметаме дека најверодостоен е наодот на Л. Витанова-Сталева во нејзината цитирана статија за Атанас Бадев.

стичните ритмички особини на народната музика.¹¹ (Станува збор за тактовите од хемиолен вид какви што постојат во музиката на низа источни народи, како и во фолклорот на некои балкански земји. Рефератот на Атанас Бадев по овие прашања 7 години ѝ претходи на студијата на Добри Христов „Ритмичките особености на нашата народна музика“ издадена во 1911 година.)

Во својата композиторска дејност Бадев најчесто посега во ризницата на фолклорното музичко творештво давајќи им хорска обработка на повеќе наши народни напеви. Тоа се предимно градски песни погодни за обликување во стилот на едноставните раноромантичарски хармонски врски. Во некои од нив го чувствуваме стремежот на авторот кон позадлабочено осветлување на мелопоетската структура. Целосно земено, тие не се одделуваат од вообичаените, професионално мошне коректно реализирани хорски минијатури, какви што среќаваме и во другите соседни национални средини што ја доживуваа својата културна афирмација во текот на минатиот век.

Творечкиот потенцијал на А. Бадев најдобро е одразен во неговата „Златоустова литургија“, која има доживеано голем број изведби од страна на црковните хорови во повеќе македонски градови, главно по заслуга на авторовите ученици од Солунската гимназија. Во оригиналната партитура стои дека делото печатено во новата печатница на Ф. М. Хајдел во Лајпциг во 1898 година – е „посветено Д. Биолчеву“. Работена по примерот на духовните композиции што Бадев имал можност да ги студира во Москва и Санкт-Петербург, „Златоустовата литургија“ содржи поразвиен хорски слог во споредба со неговите песни врз сопствена или фолклорна тематика. Овде, за разлика од детските композиции и од едноставните хармонизации на народната песна, во некои напеви ја чувствуваме грижата на авторот да постигне попластична физиономија на одделните гласови.

Низ хорското ткиво на најразвиените целини во Литургијата, се оцртуваат различните влијанија под кои е оформено делото. Пред сè, во него јасно избива идејата да се компонира врз основата на Дамаскиновото псалтирско пеење од онаа негова варијанта што се развила од црковно-музичката практика на оваа наша почва. Така, на пример, мелодијата на „Достојно ест“, во основата инклинира кон седмиот глас од октоихот каков што го среќаваме во пеењето на нашите црковни певци. Во оваа песна, меѓутоа, дејството на византиско-словенската мелодика е неутрализирано со начинот на хармонизацијата (дурски тоналитет). Сепак, авторот почувствувал дека латентната звучност на мелодијата не бара постојано менување на основните хармонски функции, туку повеќе држани тонови, на начинот на „исото“ во црковното пеење. Во Литургијата на Бадев се гледа и влијанието на рускиот духовен концерт од XVIII и XIX век, особено во хармонски поразвиените делови, какви што се „Иже херувими“ и „Хвалите имја Господње“. Авторот не можел да го одбегне и влијанието на нашата градска песна во периодот кога таа дефинитивно вклучила во себе некои елементи на раноромантичната мелодика. Таков е примерот со песната „Тебе поем“ (Бе-дур), каде имаме вкусно изменување на дурската и молската варијанта на тоналитетот.¹²

„Златоустовата литургија“ на Атанас Бадев е едно од професионално најиздржаните дела меѓу композициите од овој род во јужнословенските земји кон крајот на минатиот век. Со оглед на тој факт, како и на другите наводи во овој текст, нашата музикологија има задача и понатаму да го истражува делото на Бадев. Само со опстојна анализа и оценка на севкупната дејност на овој наш истакнат музичар, ќе биде определено неговото значење и место во развојот на македонската музичка култура.

¹¹ Васил Стоин, „Народни песни од Тимок до Вита“, София, 1928, Предговор, стр. V.

¹² Композициите какви што се Литургија на Бадев, низа духовни творби од Д. Бортњански, А. Архангелски и други автори, исполнувани од црковните хорови во македонските градови од последните децении на минатиот век наваму, внесуваат стилска хетерогеност во практиката на нашето црковно пеење, но во исто време го збогатуваат неговиот репертоар и редоследот на литургискиот тек.